

Фазан Василь Васильович,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доктор теологічних наук
докторант кафедри загальної педагогіки та андрагогіки
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка

Актуальність. Історію Києво-Печерської Лаври XVII-XVIII ст. неможливо розглядати без зв'язку з різними науковими гуртками, які виникали в її стінах. Гуртки базувалися на всебічній підтримці й спільності завдань у просвітництві з Києво-Печерською Лаврою, готували активних захисників православної віри, визначних людей, котрі несли в маси ідеї культури й просвітництва. Для подальшого розвитку необхідно нам знати й володіти педагогічними напрацюваннями попередників, що вимагає проведення ґрунтовного аналізу християнського досвіду просвітницько-виховної діяльності.

До окремих аспектів вивчення просвітництва духовних закладів досліджуваного періоду зверталися сучасні вчені: А. Бойко, досліджуючи феномен традиційної культури українського народу, а також світську й релігійну діяльність Г. Ващенко; М. Євтух, доводячи необхідність синтезу національних і загальнолюдських цінностей, шанобливого ставлення до рідної культури, мови, релігії; В. Пашенко, вивчаючи виховання молоді засобами християнської етики в системі міжконфесійних стосунків. Але ніхто з вищезазначених науковців не досліджував просвітницько-громадську діяльність Києво-Печерської Лаври та Могилянської академії (XVII-XVIII ст.).

Мета дослідження полягає у проведенні історико-педагогічного аналізу просвітницько-громадської діяльності ученого гуртка Києво-Печерської Лаври в кінці XVII – перша чв. XVIII ст.

Основний зміст. Зосередження при Києво-Печерській Лаврі значної кількості вихованців Могилянської колегії - академії сприяло активній діяльності печерського ученого гуртка, започаткованого Єлисеєм Плетенецьким. Тут пишуться найважливіші богословські твори, літературні праці різних жанрів і полемічні трактати, які складали безпосередньо вихідці з лаврського чернецтва та інші київські вчені. У творах Інокентія Гізеля, Лазаря Барановича, Феодосія Софоновича, Феофана Прокоповича та інших письменників висувалися ідеї неперервності української історії, починаючи від доби Київської Русі [12, с. 39]. Були й спроби охопити історію всього східного слов'янства, зокрема цю мету ставив компілятивний твір економа Києво-Печерської Лаври Пантелеймона Кохановського “Обширный синопсис руський”, укладений на основі частин “Кройніки” Феодосія Софоновича. Водночас історична концепція П. Кохановського відмінна від творів Ф. Софоновича, зокрема автор «Обширного синопсиса руського» розглядає Київ як релігійний центр всієї Східної Європи, велику увагу приділяє Києво-Печерській Лаврі, а також історії Російської держави, що було, очевидно, наслідком об'єднання України з Росією. Впливу «Кройніки» зазнав ще один твір Кохановського – «Хронограф» (1681). Певний вплив «Кройніки» справила і на Чернігівський літопис (звід), автором однієї з частин якого, як припускає Ю. А. Мицик, міг бути ігумен Видубицького монастиря, згодом Чернігівський архієпископ Феодосій Углицький, виходець з лаврського братства. Тим самим лаврське чернецтво сприяло популяризації на Україні важливих історичних творів.

Особливу увагу лаврські вчені відводили тематиці засновників Печерського монастиря. Саме звернення до київських святих використовувалося для патріотичного виховання в стінах як Академії, так і Лаври. В умовах інтенсивної колонізації (XVII ст.) і русифікації (XVIII ст.) української культури це сприяло зміцненню її національних позицій, а тим самим і підвалин української державності, що стверджує і Н. Яковенко: “...опертя на київське середньовіччя відіграло для українців XVII ст. актуальну ідеологічну роль, оскільки реставрація київської державно-політичної самосвідомості народу оживляла в уяві читача процеси, пов'язані з витоками національної державності й культури” [1, с. 91].

Культурно - освітня праця в Лаврі вихованців Києво-Могилянської академії обумовила напрям діяльності печерської друкарні відповідно до вимог часу. Керівництво видавничого осередку користалося досвідом і освіченістю цієї елітарної частини лаврського чернецтва, покладаючи на неї основні обов'язки щодо підготовки книг до друку. Одні з них займалися перекладами з грецьких і латинських оригіналів на тогочасну українську чи польську мови, інші перевіряли готовий переклад, займалися корекцією друку. Найбільш освічені, насамперед самі архимандрити й керівники друкарні, писали передмови до творів, готували до них науково - довідковий апарат. Як відомо, Лавра особливо уважно ставилася до оформлення своїх видань і досягала завдяки своїм кваліфікованим працівникам, високої досконалості надрукованих творів.

Для просвітницької роботи в стінах Печерського монастиря велике значення мала та обставина, що, крім вихованців Академії, які зразу ж по закінченні навчання поступали в Лавру з метою прийняття чернецького постригу, та тих, які, ще перебуваючи в стінах учбового закладу, поєднували навчання з монастирським послушництвом “ в надежде монашества”, в Лаврі гуртувалася значна кількість її постриженців, котрі, виконавши за велінням Синоду свою духовну службу в різних російських єпархіях (як правило, на високих ієрархічних посадах), поверталися в рідну обитель “на покой”, дотримуючись чернечої обітниць. Останні, набувши великого досвіду педагогічної та адміністративної діяльності, продовжували свою культурно-освітню працю в стінах Печерського монастиря. Разом з новоприбулими вихованцями Академії, а також ієромонахами з певним стажем служби в Лаврі вони виконували важливі справи за дорученням світської і церковної влади. Зокрема, у 1741-1742 рр. колишній викладач Смоленської семінарії Арсеній Піонтницький та Варнава Старжицький, якого лаврська адміністрація після вчителювання в Київській академії призначила ігуменом приписного Дятловицького монастиря, а згодом – начальником Китаївської пустині й екзаменатором, працювали над “Книжицей для основательнейшого знання калмикам християнского закона”. До цієї роботи був залучений також колишній архимандрит Харківського Преображенського монастиря Йосип Занкевич, що прибув у Лавру на спокій [2, с.163]. Ці ж особи в 1743 - 1746 рр. працювали в очолюваній ректором Києво-Могилянської академії Сильвестром Кулябко групі духовних осіб, яка за дорученням Синоду займалася складанням “Книжицы о собственном всякого чина должностях” [4, с. 289]. У 50-х рр. XVIII ст. у зв'язку з виправленням “Четьі-Міней” Дмитра Ростовського і “Патерика Печерского” київський митрополит, колишній печерський архимандрит Тимофій Щербаський наказав створити в Лаврі особливу комісію з “людей в священном писаніи и церковных исторіях искусных и учительных от всякого их послушанія уволив к тому делу на коште лавры, которой собственная польза с печатанія тех книг зависит...”. До складу цієї комісії увійшли згадані Йосиф Занкевич, Варнава Старжицький і Арсеній Піонтницький, а також керівник друкарні Веніамін Фальковський, з якими Тимофій Щербаський, як доповідав Синоду, вже обговорював “Четьі - Міней” [6, с. 639].

Окрім зазначеної наукової діяльності відомо також, що лаврські ієромонахи (Мартин Лобач, Гедеон Онискевич, Митрофан Косач, Варнава Старжицький та ін.) брали в 1729-1743 рр. участь в діяльності комісії для кодифікації українського права як перекладачі і переписувачі “книг правних”. Взагалі лаврські ченці з вихованців Академії високо цінилися як знавці латині, польської, грецької та інших мов. Це неодноразово відзначав у своїх листах видатний діяч епохи Лазар Баранович, прирівнюючи рівень київської вченості до рівня найавторитетніших освітніх осередків Європи. ”Пускай бы кто-нибудь из отцев училищнаго братства переложил латынь, в одном месте с избытком употребленную, на язык польскій, - звертався він до печерського архімандрита з приводу видання одного з своїх польськомовних творів, - я неперелагал ради скорости, а на севере у меня скорее можно найти охотника, нежели латинщика; Киев этим славен. Как это русскій Париж, то из Киева, как из разумной головы, ежели не выдадут ответа, - замолкнет дело это навсегда” [8, с. 117]. Високу освіченість київського духовенства відзначав також відомий мандрівник Павло Алеппський. “Среди этих настоятелей монастырей есть люди ученые, законоведы, ораторы, знающие логику и философию и занимающиеся глубокими вопросами” [9, с. 9].

При Лаврі активно діяв інститут проповідництва, створений зусиллями печерського архімандрита Єлисея Плетенецького – ідейного попередника Петра Могили. У другій половині XVII ст. лаврськими проповідниками було чимало відомих тогочасних церковно-політичних діячів, для яких ця посада служила своєрідним перехідним шаблоном до вищої, як правило, архієрейської посади. Відомо, що в 1673 – 1680 рр. проповідував у Лаврі Варлаам Ясинський, згодом печерський архімандрит [3, с. 339]. Напередодні свого високого призначення в Росії займалися проповідництвом у Лаврі Стефан Яворський і, одночасно з роботою над “Четы – Мінеями”, Дмитро Ростовський. Зокрема, останній 24 лютого 1685р. виголосив проповідь у рік з дня поховання Інокентія Гізеля, з приводу чого його сучасник, печерський архімандрит Варлаам Ясинський називав Ростовського “искусным и благоразумным проповедником слова Божія” [2, с. 43]. У свою чергу, Дмитро Ростовський у листі до Стефана Яворського від 19 грудня 1707 р., порівнюючи богословів-просвітників з ченцями-пустельниками, так оцінював роль проповідництва в тогочасному суспільному житті: “...овые (пустынножители) имуже благодать, о себе токмо пекутся; иные же (учители и слова Божія проповедники) иных души пользовати тщатся; сии оных много превышают” [12, с. 541].

Проповідництвом займалися також інші вихідці з лаврського братства. Так, Гедеон Одорський у дедикації Катехизиса згадував про свою 25-річну проповідницьку діяльність “на киевских церковных амбонах” (на межі XVII - XVIII ст.) [10, с. 51]. Печерськими казнодіями значилися також Синесій Залуцький, Афанасій Миславський, Тимофій Александрович та багато ін.

Варто відзначити ту обставину, що, твердо відстоюючи духовні цінності православ’я, освічені богослови Лаври не поділяли позицій агресивного антикатолицизму, закликали до християнської віротерпимості і взаєморозуміння між представниками різних конфесій. Характерні в цьому контексті погляди Стефана Яворського, екуменічна діяльність якого мала багато спільного з його попередником – Петром Могилою, а саме: у своїй полемічній діяльності і зміцненні позицій православ’я вони творчо використовували все те цінне, чим володіли інші конфесії. Зокрема, у своєму творі “Камінь віри” Яворський використав праці відомих на той час католицьких богословів - Белларміна та Бекана [5, с. 93]. Подібний стан речей в українському православ’ї насамперед в проповідництві, викликав занепокоєння в особливих ревнителів православної віри, яке передав у листі до Петра I Єрусалимський патріарх Досифей: “Ныне в той стране глаголемое козацкая земля суть неции, иже в Риме и Польше от латинов научени, и бяху архимандриты, игумены и прочитают неподобная мудрования в монастырех...” [7, с. 3].

Значна кількість освічених осіб, котрі гуртувалися при Лаврі, та їх різностороння просвітницька діяльність у тісному зв’язку з Київською академією надавала Печерській лаврі характеру науково-освітнього центру, хоча після короткочасного функціонування створеної Петром Могилою у 1631 р. школи Лавра не мала при собі власних загальноосвітніх учбових закладів. Цікавим у цьому контексті є свідчення, яке подає К. Харлампович, хоч і піддає його сумніву: “По весьма достоверной “Хронике русского театра”, - заявляє автор в одній з приміток, - в 1699 - 1700 рр. в Киево - Печерской Лавре обучались (великорусские) студенты Григорий Палицын, Константин Дьяконов, Федор Белозерский - главные действующие лица в разыгранной 1 января 1700 г. пьесе Дмитрия Тупталы “Кающийся грешник” [11, с. 414].

Висновки. Отже, Києво-Печерська Лавра зазначеного періоду була не тільки релігійним, але й визначним науково-освітнім центром, навколо якого гуртувалися представники української духовної та інтелектуальної еліти. У час панівного положення польської культури (XVII ст.) та інтенсивної русифікації України (XVIII ст.) звернення лаврських науковців до просвітництва України з часів Київської Русі сприяло зміцненню національно-освітніх позицій Української держави.

Резюме. Розглянуто та охарактеризовано діяльність ученого гуртка Києво-Печерської Лаври в Україні. Встановлено що, в зазначеному періоді Лавра була не тільки релігійним, але й визначним науково-освітнім центром, навколо якого гуртувалися представники української духовної та інтелектуальної еліти. Проаналізовано позитивний вплив ученого гуртка Лаври на освіту суспільства.

Резюме. Рассмотрена и охарактеризована деятельность ученого кружка Киево-Печерской Лавры в Украине. Установлено что, в отмеченном периоде Лавра была не только религиозной, но и выдающейся научно-образовательным центром, вокруг которого объединялись представители украинской духовной и интеллектуальной элиты. Проанализировано позитивное влияние ученого кружка Лавры на образование общества.

Summary. Considered and described activity of scientific group of Kiev-pecherskoy large Monastery in Ukraine. It is set that, in the noted period large Monastery was not only religious but also prominent a scientific-educational center which the representatives of the Ukrainian spiritual and intellectual elite united round. Positive influence of scientific group of large Monastery is analysed on formation of society.

Література

1. Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей. – К., 1992. – Т. I. – 122 с.
2. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. - Отд. II (1721-1795) / под ред. Н. И. Петрова: В 5 тт. - К.: Тип. КПЛ, 1904-1908.
3. Варлаам Я. Митрополит Киевский и Малья России (1690 - 1707г.) /Я Варлаам // Киевские епархиальные ведомости. – 1905. – №12 – 29, 31- 35, 49 - 50.
4. Вишневский Д. Киевская Академия в первой половине XVIII века / Д. Вишневский – К., 1903. – 371с.
5. Захара І. С. Стефан Яворський. / І. С. Захара. – Львів: Каменяр, 1991. – 111с.
6. Описание документов и дел, хранящихся в архиве Св. Синода: в 39 т. (1542-1759). – СПб., 1868-1910.
7. Пекарский П. Наука и культура в России при Петре Великом / П. Пекарский. – СПб., 1862. – 694с.
8. Письма преосвященного Лазаря Барановича. – Чернигов, 1865.
9. Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века: в 5 вып. – М., 1896-1900.

10. Стратий Я. М., Литвинов В. Д., Андрушко В. А. Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянской академии. / Я. М. Стратий, В. Д. Литвинов, В. А. Андрушко. – К.: Наукова думка, 1982. -346 с.
11. Харлампович К. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь / К. Харлампович. – Казань, 1914. – Т.1. – 878 с.
12. Яворський Стефан. Філософські твори.: в 3-х т./ Стефан Яворський. – К.: Наукова думка, 1992. – Т. 1 – 629 с.